

МЕЖДУ ХРАМА И ПАЗАРА... В ТЪРСЕНЕ НА ДРУГОТО ФИНАНСИРАНЕ

Биляна Томова
доктор по икономика

Финансирането на културата трябва да има алтернативи. В противен случай тя е обречена на упадък не толкова поради липса на творчески импулс или палитра, а преди всичко заради финансовата си оскъдност. Преодоляването на оскъдността е продължителен период. Настоящото изследване е малка крачка в тази посока².

Последните две десетилетия доведоха до **преразглеждане на ролята и функциите на държавата относно културата и до разширяване източниците за финансиране**. Навлизането на пазарните принципи, но и на третия сектор променят обхвата и стратегията на културната политика. В настъпилния период на рестриктивни бюджети се забелязва **всеобщ стремеж към намаляване на преките бюджетни разходи и търсене на алтернативни финансови ресурси**³ за развитие на културата и изкуствата.

Сближаването на пазарния и смесения модел на финансиране има за цел да установи по-реална връзка между разходите и приходите на субсидираните културни организации, но и да избегне появата на "непълни" пазари⁴ при артистични форми с високи постоянни разходи. В Европа, включително и в "нововъзникващите пазари" на Централно и Източно Европейските страни, това доведе до засилен интерес към **косвеното подпомагане и регулиране**. Тези пропазарни методи се основават основно на данъчни облекчения и законодателна регулация и имат за цел средствата за

---

¹ Този текст е обект на авторското право. Използването му за образователни и други некомерсиални цели е свободно при условие че всяко репродуциране /по какъвто и да е начин, на каквато и да е част/ се позовава на източника.

² Това изследване стана възможно благодарение на подкрепата на програма International Policy Fellowship към Центъра за политически изследвания на Централно европейския университет и Институт "Отворено общество" – Будапеща.

³ Алтернативно финансиране на културата е всяко финансиране на културните дейности извън пряката бюджетна субсидия от държавния бюджет на една страна.

производство и реализация на културния продукт да минават през пазара, като се въвеждат пазарни принципи и стимули.

При тези условия се появи силна нужда от анализ на алтернативните методи за финансиране на културата, като първа крачка към търсенето на нови ресурси за българската култура. Целта на това изследване бе да се установи степента на навлизане и ефективност на тези алтернативни механизми в България и се формулират препоръки за тяхното развитие.

Емпиричното социологическо изследване проведено през януари 2004 г. е непредставително и експертно по характер. То обхваща 140 експерти в областта на културата от България, Унгария и Литва⁵ – изследователи, мениджъри на държавни, частни и неправителствени културни организации, консултанти, продуценти, държавни администратори, отговорни по въпросите на финансирането за отделни подсектори. Тези рецепиенти бяха обхванати чрез индивидуална анкета със структуриран въпросник. Чрез този емпиричен инструмент се получи допълнителна информация потвърждаваща заложените **изходни хипотези относно:** ролята на държавата и бизнеса при трансформиране целите на културната политика; потенциалът и ефективността на алтернативните финансови инструменти; основните проблеми при търсенето на допълнително финансиране; видовете бариери пред развитие на алтернативните финансови инструменти.

КУЛТУРАТА МЕЖДУ ДЪРЖАВАТА И ПАЗАРА. ОЧАКВАНИЯ И НАГЛАСИ.

Ролята на държавата при трансформиране целите на културната политика се изменя от етатизъм към регулативизъм чрез създаване на икономическа среда и законодателна рамка.

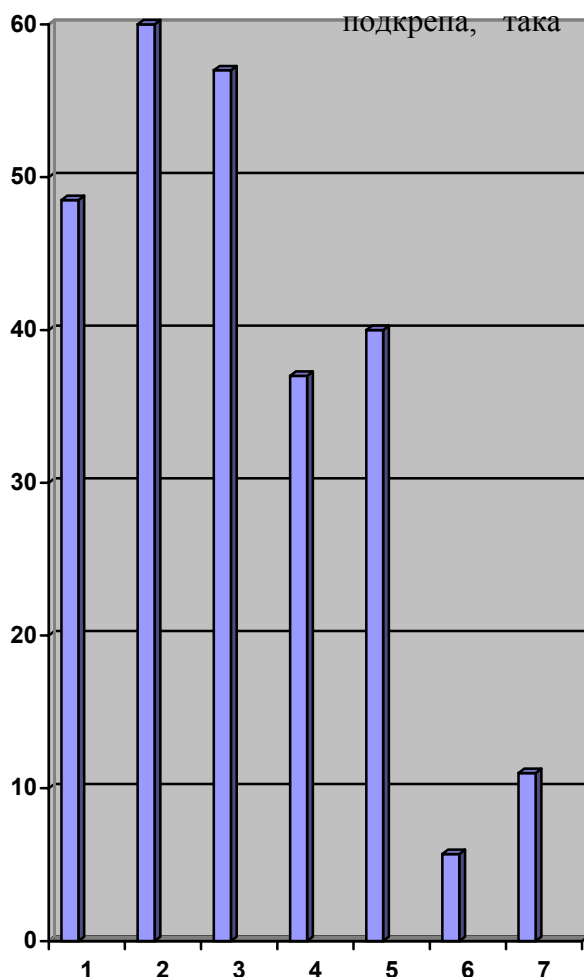
⁴ Непълен пазар – пазар на които не са представени всички артистични форми. Високата им издръжка води до липса на пазарен интерес към тях, което прави невъзможно оцеляването им в пазарни условия без държавна поддръжка или друг вид незаработени приходи /дарения, спонсорство/.

⁵ Трите страни попадат в категорията “малки европейски държави” с ограничени пазари, трудна икономия от мащаба при културните индустрии и затворена езикова общност. Те имат и общи приоритети – изграждане на пазарна икономика, демократично общество и присъединяване към ЕС. Изброените характеристики дават добра изходна база за сравнение.

✓ **“Би ли оцеляла националната култура на свободния пазар без финансова държавна подкрепа?”** – 75% от анкетираните отговарят с категоричното “не”, а 20% смятат, че културните индустрии – кино, звукозапис, книгоиздаване и аудиовизия биха могли да се справят сами. Повечето от тях допълват, че това ще бъде най-комерсиално ориентираната част от тези индустрии - “ниска култура, непретенциозна, като плевела, която винаги може да израсте. Тя не изисква специално внимание, защото се прави лесно – без специална подготовка и усилие. Достатъчна е елементарна занаятчийска сръчност и малко търговски нюх, които развива всеки що годе прекупвач”. Петте процента, които са убедени, че изкуството ще оцее и без държава намират основания затова в собствената си дейност – те са творци за които не е нужно да са част от организация, за да правят изкуство – като професия те са най-вече галеристи и художници.

✓ **“Как според вас държавата трябва да подпомага изкуствата?”** /Фиг.1/

Водещите отговори – между 50% и 60% от анкетираните, са за регулативистка държавна политика чрез косвено финансиране и законодателна среда. Те са следвани от неизменното желание за пряко финансово подпомагане. Ясно е показано - културата зависи от държавната финансова

подкрепа, така ще е и за напред. Навлизането на алтернативни източници не сваля нейната отговорност, но променя формата: дава възможност държавната културна политика да извърви пътя от етатизма към регулативизма, не чрез опита на връхлитащите промени, а чрез стратегия за решаването им.

Фиг.1

Как според вас държавата трябва да подпомага изкуствата? /отговорите са над 100%, защото е възможен повече от един/

1. Чрез пряка финансова подкрепа.

2. Чрез косвено финансиране.
3. Регулирайки сектора чрез законодателна рамка.
4. Чрез развитие на нови алтернативни методи за финансиране – лотарии, заемни и инвестиционни фондове.
5. Чрез създаване на културна стратегия и определяни на приоритетни сектори.
6. Подчертавайки важността на културата за националната ни идентичност.
7. Чрез протекционистична културна политика, изразяваща се в защитни квоти за български изкуства

Искането за протекционистични квоти има корелационна връзка с анкетираните представители на културните индустрии, и особено с представителите на киноиндустрията. Подобен патернализъм не е нов и съществува на европейско ниво с цел намаляване натиска на американското кино. В България има законодателно разписани квоти за излъчване на европейска и национална продукция по обществена телевизия. Реално те не се спазват, тъй като текста е в условно наклонение.

Културата продължава да бъде знакова ценност. Но се формира и нова, силна нагласа, особено забележима на експертно ниво, за по-прагматичен поглед към сектора.

✓ Секторът на културата създава под 1% от brutния вътрешен продукт на една страна. При тези условия лобирването за култура трябва да търси други преимущества. Кои са те според Вас? /Фиг.2/

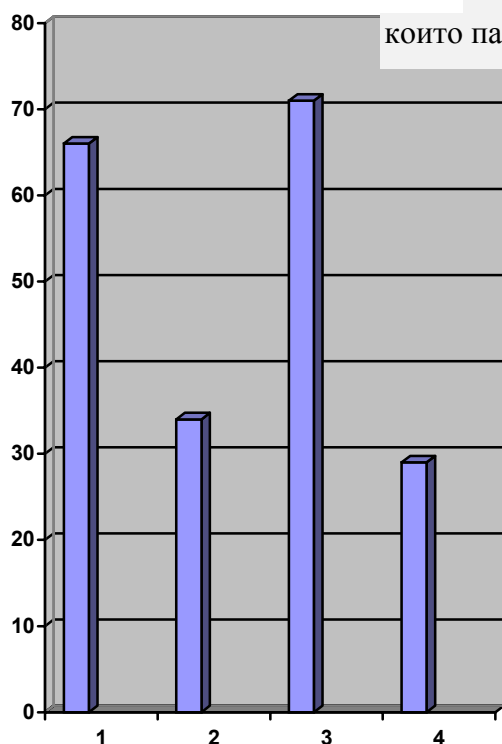
Така зададен въпросът има за цел косвено да обхване виждането на анкетираните за ролята на културата. Настъпила е забележителна динамика към една по-икономизирана оценка на сектора.

За 71% от анкетираните най-доброто лобиране за културата е чрез подчертаване ролята и като фактор за регионално развитие. Социалната страна на културния продукт и индуцираните икономически ефекти се оценяват най-силно като фактор за лобиране, следвани /66%/ от значението на външните ефекти. Чистият културен капитал, като фактор за привличане на политическо внимание, е събрал най-малко привърженици –29% от анкетираните. Ако се

подредят по влияние ценностите на сектора при лобиране, то те са – социален прагматизъм, национална гордост, културна ценност.

Лобирането за култура трябва да търси други преимущества на сектора - кои са те?

Фигура 2

1/ Външните ефекти създавани от сектора, които пазарът не може да обхване – национална гордост, образователен ценз, креативност, традиции.

2/ Културата като фактор за национално единство и социална кохезия.

3/ Културата като фактор за регионално и локално развитие чрез нейните косвени ефекти /културен туризъм, фактор за местното предприемачество/.

4/ Културата и изкуствата са създатели на чист културен капитал, и не бива да се разглеждат извън тяхната природа.

Въпреки незрялостта на пазарните отношения има високи очаквания за отговорно поведение на бизнеса към културата – израз на институционално установени традиции и ценности.

✓ **Атитюди към националния бизнес .**

Степента на пазарна зрялост е определена от анкетиранияте, като фактор с голямо значение за развитието на алтернативните финансови механизми. И едновременно с косвената негативна оценка за развитието на пазарните отношения, има очаквания към националния бизнес за поемане на отговорност към културата. Подобна позиция е базисна сред анкетиранияте, въпреки заявката, че данъчния стимул е добър, но далеч не достатъчен за да стимулира активно

поведение на бизнеса към пазара. Явно, пазарът като институция е отделен от механизмите на неговото осъществяване, подобно разминаване няма при оценката на държавната културна политика – там ясно и категорично са изяснени ролята, функциите и механизмите на осъществяване на държавната регулация.

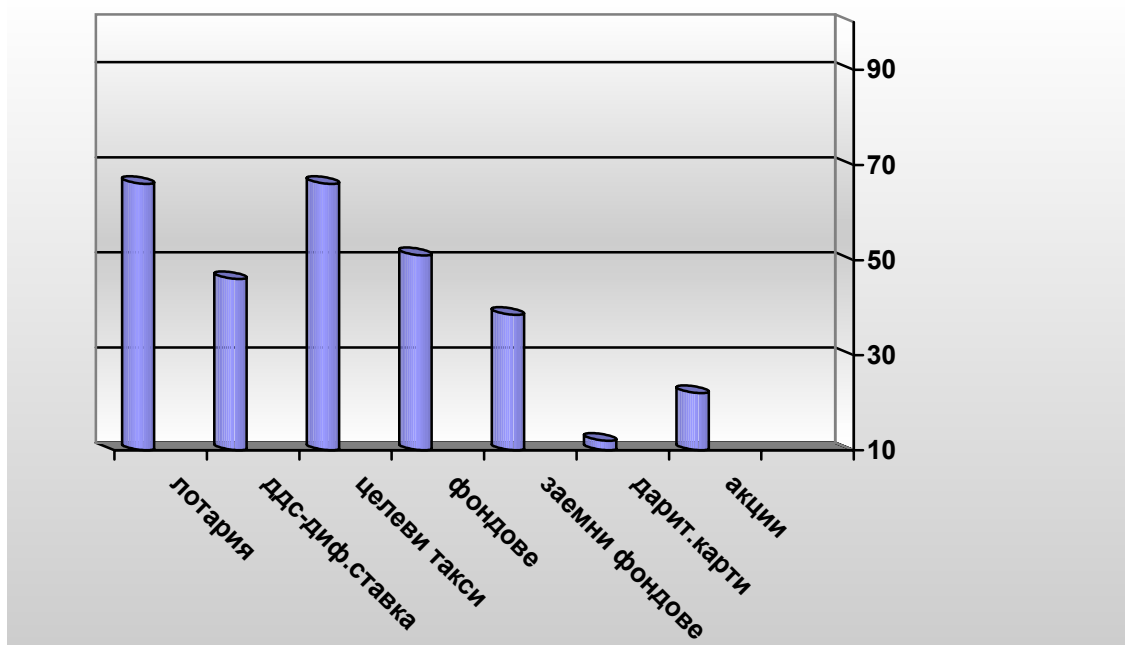
Изследването показва нагласа, дори на експертно ниво, за културно отговорен бизнес, пък макар и в среда не стимулираща към подобно поведение. Корелационният анализ разкрива, че подобна нагласа почти липсва при тези анкетираните, които са представители на културните индустрии. Те по-реално оценяват състоянието на икономиката и националния пазар.

ПОТЕНЦИАЛ И ЕФЕКТИВНОСТ НА АЛТЕРНАТИВНИТЕ ФИНАНСОВИ ИНСТРУМЕНТИ. ПРИЧИНИ ЗА НЕСБЪДНАТИТЕ ОЧАКВАНИЯ.

✓ **“Как бихте оценили *потенциала* за набиране на допълнителни финансови средства на изброените по-долу алтернативни инструменти за финансиране.”** – Когато става въпрос за потенциал, а не за реалното постижение на конкретните финансови инструменти, оптимизмът е общото настроение сред анкетираните.

Част от оценяваните инструменти са известни само като добри примери от чуждата практика – те са получили и най-високи положителни оценки /арт лотария, целеви такси/.

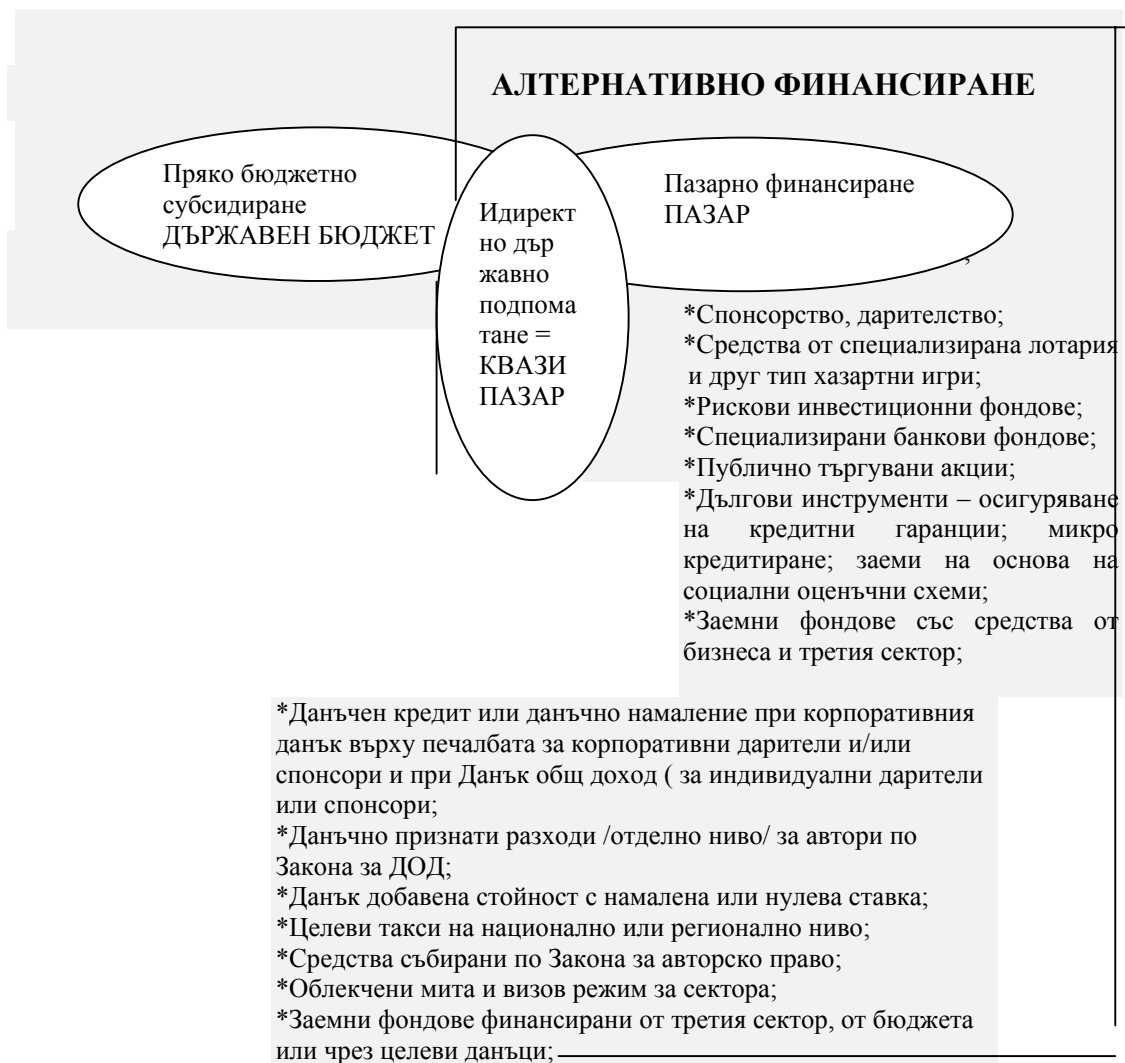
Фигура 3 Алтернативни финансови инструменти – процент на

оценилите потенциалът им като “отличен” и “много добър”.

Друга група инструменти, които се прилагат в България, Унгария и Литва /диференцирано ДДС, смесени фондове, заемни фондове/ и вече са познати със своите скрити или явни ограничения, също са оценени благосклонно, но не са водещи в предпочитанията на анкетиранияте експерти.

Най-нисък процент отлични и много добри оценки получават тези инструменти, които са слабо известни или почти непознати като механизъм – дарителските кредитни карти, частните гаранционни фондове, дълговите инструменти и акциите. Допълнителна причина те да са в края на класацията е и фактът, че това са чисто пазарни механизми за които се изисква добре развит финансов пазар, свободен капитал, търсещ социални аспекти при инвестирането и силен национален бизнес. Явно, косвената оценка на анкетиранияте, е че тези фактори липсват или все още не са добре развити.

Данък добавена стойност е масов инструмент за косвено подпомагане на европейското културно производство и абсолютно negliжиран подход по отношение на българските културни стоки и услуги. Намалените данъчни такси е начин за окуражаване на националното производство. Стимулирането на културните индустрии при малките нации е по-скоро символ на национална идентичност, културен престиж, доказателство за културно присъствие и професионализъм, отколкото на желание за пазарна хегемония. За европейците не по-маловажна причина е и стремежът към културна идентичност на континента и противопоставяне на инвазията на американската културна индустрия. Ето защо, с намалена ставка са най-често книгоиздаването и киноразпространението, като разликата се насочва към специализиран фонд. Подобна стъпка в България би бил добър отговор на Директива 6⁶ на ЕС.

✓ **За и против редуцирането на Данък добавена стойност?**

/крайният сбор надхвърля 100%, поради възможността за повече от един отговор/

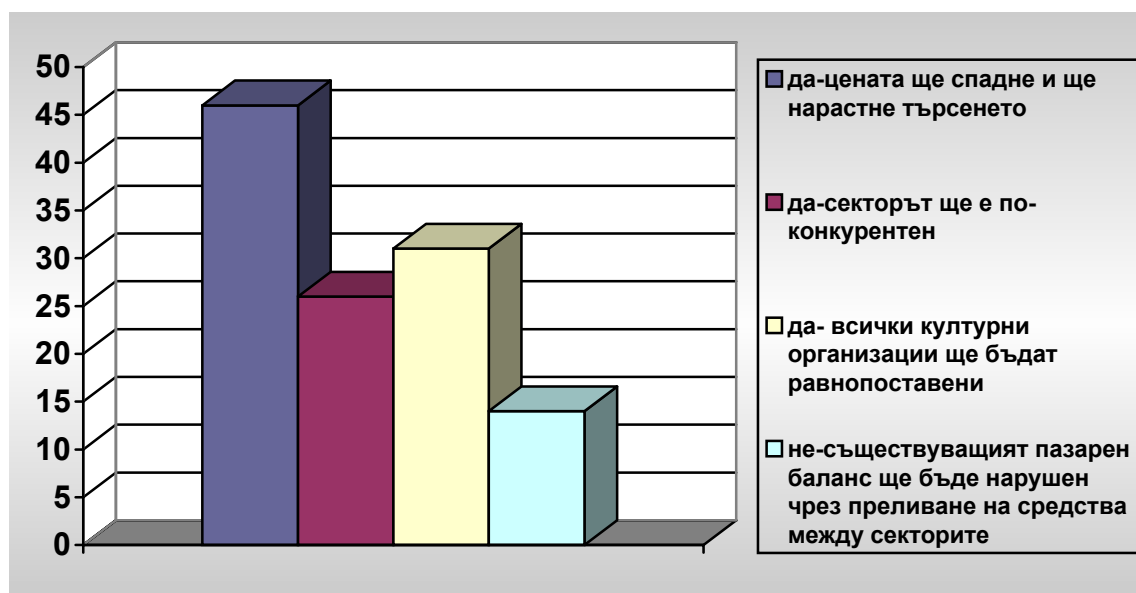
За анкетираните водещ аргумент за диференцирана ставка ДДС е нарастването на културното производство /46%/ , следвано от възможността за равнопоставеност на културните институции /31%/ , т.е. независимо от формата на собственост да се получи правото за намалено ДДС върху произведения културен продукт. Равнопоставеността на културните институции в това отношение се очертава като важен проблем и в трите страни. Стремежът на частните културни институции е диференциран подход да има не спрямо собствеността на културната организация, а по отношение на подсектора, т.е. продукта.

---

⁶ Общото европейско законодателство чрез Директива шест на Съвета на Европа /1977 г./ призовава към хармонизиране на законодателството, особено за данъците върху оборота. Допълнение направено през 1992 г. призовава за обща система на ДДС със стандартно облагане между 5 и 15%. Европейското облагане в областта на културата варира изключително широко, но повечето от новите страни членки са приложили по-ниски ставки към книгоиздаването си.

Нарасналата конкурентноспособност от променения ДДС е аргумент за

26% от запитаните. Преобладаващото имитационно ценообразуване в културата е повлияло за третото място на този фактор - **фигура 4**.

Малка част от анкетираните знаят, че цената ще спадне само ако се въведе диференциран или т.нар.“културен ДДС”, а не освобождаване от облагане. Този факт, показва нуждата от разпространението на специализирани фискални познания сред културните организации.

А 14% от запитаните не приемат намаляването на ДДС, като подходящ алтернативен източник за финансиране – техният аргумент е на макроикономическо ниво – “нарушаване на установения баланс на пазара чрез преливане на средства от един сектор /културата/ към друг”.

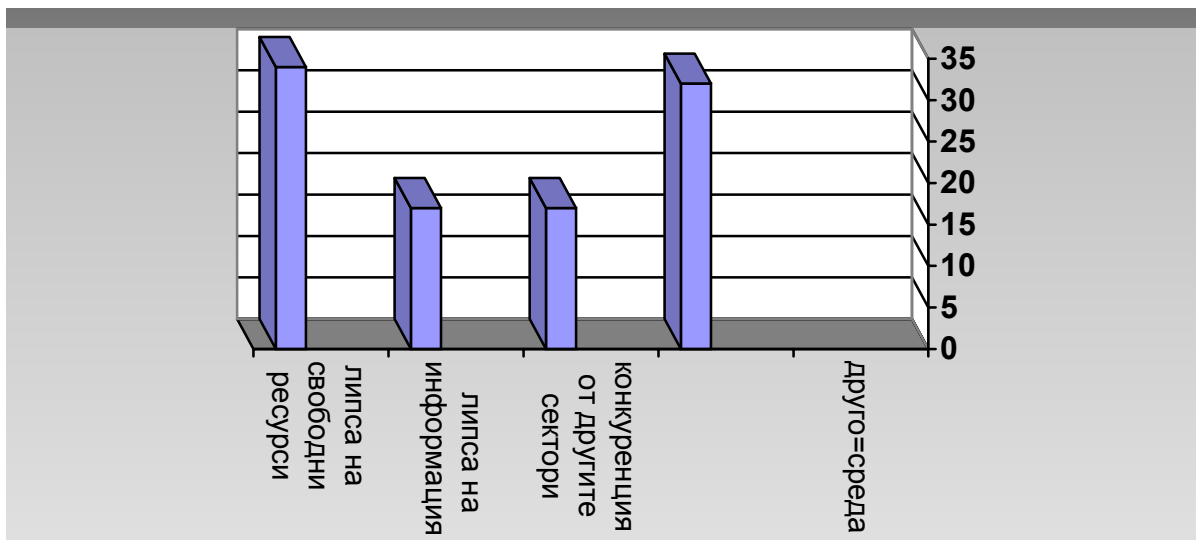
✓ **Ефективност на съществуващите алтернативни инструменти. Основни проблеми при търсенето на алтернативно финансиране.**

Най-масовата оценка, относно ефективността /привлечените допълнителни средства към културата и увеличеното производството в сектора/ на съществуващите към момента алтернативни механизми за финансиране на културата в България е слабата. Дават я ..... 50 • 60% ..
 .....
 ..... Светъл лъч, относно възможността за привличане на допълнителни средства към сектора има по отношение на:

- Натуралното спонсорство – 62% от анкетираните оценяват ефективността му като “добра” и “задоволителна”.
- Дарителството от фондации – 57% са оценили го като “добро” и “задоволително”.
- Необлаганто с ДДС билетите на държавни и общински музеи, галерии, театри е получило 34% добри и задоволителни оценки.
- Фондовете за подпомагане на културата – тук 31% са добрите и задоволителни оценки.

Прави впечатление, че почти половината от анкетираните нямат информация, за да преценят ефективността на лотарията и заемните фондове в България. Ето защо, съвсем естествено **”Липса на информация и комуникация”** е **основният проблем при търсенето на алтернативни финансови средства** – това е преценката на 34% от анкетираните. С еднаква тежест – от по 17% са оценени **липсата на свободни ресурси и силната конкуренция** от други сектори. Явно не толкова липсата на свободни финансови средства в страната, колкото, неумението да се управлява процеса на алтернативно финансиране е пречка според анкетираните. Това заключение се потвърждава от над 32% от запитаните, които са дали свободен отговор под рубриката **”друго”** и са посочили като основни проблеми пред търсенето на алтернативни средства: липса на достатъчно добре подготвени специалисти; липса на среда за алтернативно финансиране, а не на повече пари.

Фигура 5 Основни проблеми при търсенето на алтернативни финансови средства

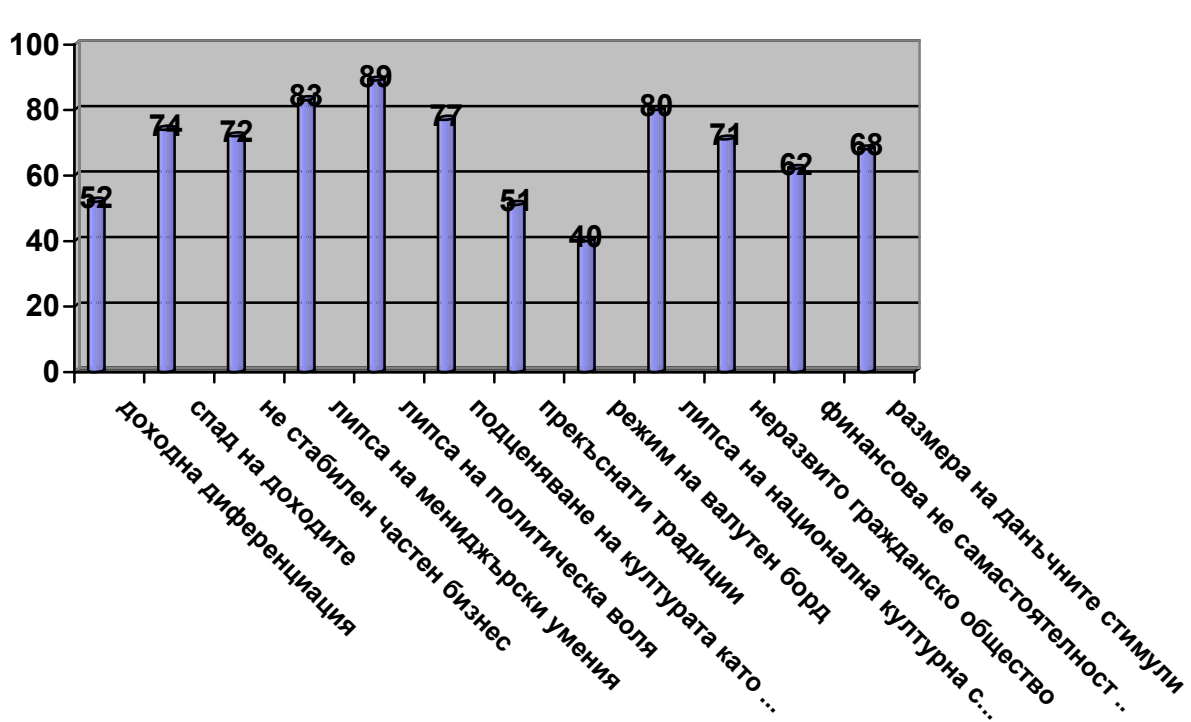
БАРИЕРИ ЗА РАЗВИТИЕТО НА АЛТЕРНАТИВНОТО ФИНАНСИРАНЕ.

Проучването потвърди значението на пазара, гражданското общество и политическата воля като ключови фактори създаващи среда за развитието на алтернативното финансиране.

Анализът на получените данни позволи да се дефинират **група от индикатори, влияещи върху този процес**, сред които – размерът на доходите, доходната диференциация, развитието на специални мениджърски умения, ролята на културата, като фактор за национална идентичност и развитие, наличието или липсата на национална културна стратегия, наличието на специализирано законодателство и др.

Освен идентифициране на факторите влияещи върху алтернативното финансиране, анкетираните оцениха и **тяхната сила като ограничители** на процеса.

Фигура 6 – Основни фактори, влияещи върху процеса на алтернативно финансиране на културата. Оценка на тяхната сила като ограничители на процеса.

През целия период на трансформация на културната политика основните промени са в посока на либерализация и децентрализация, макар че често резултатите са половинчати и противоречиви. Причините за това можем да търсим в: липсата на политическа воля и последователност. Други ограничителни фактори са - незрялостта на пазарната среда и липсата на гражданско лобиране и “групи за натиск” /pressure groups/ – не е изградено обществено разбиране за културата като фактор за устойчиво развитие. Тези институционални бариери са потвърдени и от резултатите на емпиричното изследване.

Фигура 6 показва, че факторите – бариери могат да бъдат разделени на 3 основни групи.

Първата група е от три фактора, като всеки от тях е оценен от над 80% от анкетиранияте като ограничител на процеса на алтернативно финансиране. Това според анкетиранияте са трите най-силни бариери – 1/ липсата на политическа воля, 2/ липсата на специфични мениджърски умения и 3/ липсата на национална културна стратегия. Тази класация е по-различна от очакванията – смесват се фактори на макрониво – “политическата воля” и фактори на микро-организационно ниво – “мениджърските умения”. Третия фактор – “липсата на културна стратегия” е следствие от липсата на доказана политическа воля и може да се приеме като контролен въпрос, които потвърждава искреността на отговорите. Анкетиранияте експерти залагат на първенството на политическия процес като стимул/бариера за алтернативно финансиране, т.е. за тях инструментите на алтернативното финансиране имат преобладаващо регулативен характер и са израз на политическа воля и решение.

Втората група фактори оценени като бариери от над 70% от анкетиранияте са – 4/ подценяването на културата като фактор за развитие, 5/ спадът на доходите, 6/ неразвитото гражданско общество, 7/ не стабилния частен бизнес. Ограничителите с институционален характер – пазарът, гражданското общество и ролята на културата като институция, изискват най-дълго време за промяна и превръщането им в зрели субекти на процеса на алтернативно финансиране. Едно от малкото национални различия при оценките на експертите от трите страни, е че анкетиранияте от Литва и Унгария,

дават много по-ниска оценка на ролята на доходите като ограничител за алтернативното финансиране. Този извод е отражение на по-доброто обществено благосъстояние в тези две страни. Факторът “спад на дохода ” е и отражение и на “нестабилния частен сектор”. При този аспект на анализа може да се приеме, че втората група бариери пред алтернативното финансиране са тези с институционален характер.

Третата група фактори са оценени като бариери от над 40% до 60% от анкетираните. Според направеното разделение това са факторите които имат най-слабо ограничаващо влияние. Тук са – 8/ размера на данъчните стимули, 9/ ограничената финансова самостоятелност на общините, 10/ прекъснатите традиции и 11/ режима на валутен борд. Оценката на данъчните стимули /като част от факторите, създаващи среда, по-скоро като награда , а не като водещ стимул/ тук не е по-различна отколкото в повечето международни проучвания по темата. Съвсем логично е и последното място на ограничителното влияние на валутния борд, ако го свържем с първото на политическата воля. Тази връзка потвърждава хипотезата, че степента на влияние на валутния борд е отражение на: завареното ниво и последващата динамика на институционален преход в конкретната страна, мястото и ролята на културата в живота на страната, просветената политическа воля.

В България липсата на заявена стратегия за развитие на публичния сектор, и на културата в частност, показва, че отдръпването на държавата от финансирането на обществени и смесени стоки и услуги се случва, а не се планира. Държавата променя функциите си от собственически към регулаторни, но без предварителното формиране на среда – пазарна и социално-културна, която да попречи на дисбаланса на културното производство и потребление.

Ето защо, създадените нови структури на финансиране и управление не винаги успяват да заработят ефективно. Търсеният ефект на реформата в културата, в това число и политическите обещания за създаване на алтернативни механизми за финансиране, е далеч от реалния ефект.

.....
.....,
.....,

....
..... .

За да се стимулира сложната двойствена природа на алтернативните механизми за финансиране е нужно да се изгражда обединяваща среда, в която партнирането между държавата, бизнеса и третия сектор да прерасне в единна стратегия за развитие на алтернативното финансиране.

Заглавието на статията е инспирирано от надпис в българска скална църква – “Проклет да бъде онзи, който направи от тази църква хамбар”. Известния археолог и медиавист проф. Казимир Попконстантинов: смята че сме по-близо до хамбара, отколкото до храма. Нека запазим чистотата на храма дори когато отваряме нови пътища към него.